

Čitav društveni razvoj počeo je svojom
istorijskom logikom njegove nastoje da se društveni
odnosi ne mijenjaju apelinom na centre političke vlasti
i da samo prouzimanje uloge subjekta
društvenim procesima dovodi do faktičke izmjene
njihove situacije. U tom pogledu ni položaj žene nije izuzetak

zlato
grebo

ravnopravnost žene – dio borbe za socijalističko društvo¹⁾

Društveni položaj žene je tema prisutna u svim razmatranjima o savremenim društvenim kretanjima, kada se tim razmatranjima pristupa sa težnjom da se dublje sagledavaju sve značajnije transformacije u savremenom društvu – pozicija i uloga nosilaca tih transformacija. Pri takvim razmatranjima svjesni smo društvene jednakosti koju žena kod nas ima, ali i još postojećih razlika između muškarca i žene, kao i toga da te razlike uklanjamo u onoj mjeri u kojoj razmišljamo među i stegu ljudskoj ličnosti uopšte. I baš to razmišljanje među i stega pred bogatstvom ljudske ličnosti, pred sve ostvarljivijom njegovom moći samopotvrđivanja u samoupravnom izboru vlastite odluke o svom životu i radu – izvor je optimizma zasnovanog na saznanju o dobro izabranom putu. Uporedo se javlja pitanje – dokle smo na tome putu stigli, šta nas je do izbora takvog puta dovelo.

Sva traženja odgovora vode na društvenoj situaciji čovjeka u kojoj su dvije ljudske epohe, kapitalizam koji izumire i socijalizam koji nezadrživo osvaja svijet, kao novi progresivni zajednički imenitelj imale borbu radničke klase za svoje oslobođenje i ljudsko oslobođenje uopšte, za oslobođenje rada, čovjeka u njegovom stvaralaštvu. I na tom putu

¹⁾ Prilog predstavlja prečišćeni tekst referencio održanog na akademiji koju je pročitao 4. marta i 5. apriljenjice SKJ, 7. marta 1969. godine organizovao Univerzitet u Sarajevu i Republička konferencija za društveni aktivnosti žena.

kao jedino mogućem i ostvorenje same od njenog područnog položaja. Ona je radnička klasa usvajala nove pravine ne samo za slobodu žena nego i za vladitu slobodu, slobodu čovjeka uopće, svjesna da je sloboda integralna, da nije nema ako postoji nezloboda, bila ona klasna, po vrsti ili nacionalna. I zato je borbu za ravnopravnost i jednakost žena uzimala kao vezanu za borbu radničke klase i u svijetu i kod nas — te kao borbu sa neodvojivo i svako razmatranje jednog odjega od nje u obratno — i to i u svojoj teorijsko-suznačnoj i programatsko-slučajnoj aspektu.

Govoreći o vezanosti radničkog pokreta i ženskog pokreta Klara Cetina je pisala: »Nema sumnje, Marks se nikada nije bavio ženskim pitanjem samim po sebi ili kao »takvim«. Ali, bez obzira na to, on je žena žene za ravnopravnost pridonio ono što je nezamjenjivo, što je najvažnije. Materijalističkim shvatanjem istorije on nam, dodade, daje gotove formule o ženskom pitanju, ali je dao nešto bolje, pravilnu, sigurnu metodu da ga ispitujemo i shvatimo. Tek nam je materijalističko shvatanje istorije omogućilo da jasno razumijemo žensko pitanje u procesu opšteg istorijskog razvoja, u svjetlosti opštedruštvenih promjena, u njegovoj istorijskoj uslovljenosti i opravdanosti, da sagledamo njegove pokretačke snage, ciljeve kojima one strme, uslove pod kojima postavljani problemi jedino mogu biti riješeni!«

Upozoravajući da materijalističko shvatanje istorije »daje obilje pravih, teoretskih smjernica za razumijevanje isprepletenih uzlova u kojima se postepeno razvija današnji oblik porodice i braka pod uticajem ekonomskih i svojinskih odnosa« — ona kaže: »A ovo saznanje ne oliči nam samo da pravilno ocijenimo položaj žene u prošlosti, ono nam, štaviše, pruža čvrst most razumijevanja socijalnog, privatno-pravnog položaja ženskog pola u današnjici.«

Takvi principi utemeljeni su i u borbi radničke klase Jugoslavije, i njenom odnosu prema »ženskom pitanju«. Naravno da ni položaj žena ni oblici borbe za njenu društvenu jednakost nisu bili jednaki u svim krajevima naše zemlje. Sva različitost u privrednoj i kulturnoj razvijenosti, različitost zakonodavstva, razlike u tradiciji predstavile su različite uslove pojedinih krajeva, činile su različitim svadljivost borbe u njima, vršile uticaj na svijest i aktivnu društvenu snagu — ali, različitim položaj žene pojedinih krajeva Jugoslavije.«

Ali budući uslovljeni u osnovi istim društvenim uslovima, aličiji u istom osnovnu zajedničku karakterističnu klasnu borbu, te svijest i aktivna borba

¹ »Kl. Cetina«, Borba, sv. 192, str. 101, prema Cetina, op. cit., str. 101.

² Ibidem, str. 11.

³ Posljednja rečenica je u Klara Cetina, op. cit., str. 101, a rečenica koja je ispod nje je u Klara Cetina, op. cit., str. 101, a rečenica koja je ispod nje je u Klara Cetina, op. cit., str. 101.

ženah svega bilo su dio jedinstvenog radničkog pokreta Jugoslavije. Takav karakteristike nosi i teorija radničke klase Bosne i Hercegovine i rješavanje ženskog pitanja u njezini. O čemu govori nekoliko podataka koje o tome navodim, na sudržavajući se šire na poznatim karakteristika samopokupnog radničkog pokreta u zemlji.

Poslije austro-ugarske okupacije Bosne i Hercegovine je krenula potezi kapitalističkog razvika i u privredu su se zajedno sa muškarcem, ali više uključivale i žene. U Mostaru i Sarajevu 1881. godine od 281 zaposlenog radnika u tvornicama duhana bilo je 177 žena, a već 1904. godiš od ukupno 2.549 radnika u tvornicama duhana i otkupnim stanicama bilo je 1.738 žena. Pred kongres Socijaldemokratske stranke Bosne i Hercegovine 1908. godine u svom programu ističe: zahtjeve za ukidanjem svih zakona koji čine nepravdu ženi u javno-pravnim i privatno-pravnim odnosima, traži zabranu noćnog rada za žene, pravo biranja i izbora. U klasnoj borbi — tražiti pravo udruživanja, javnih zborova, skraćivanje radnog vremena, povećanje nadnica — žene su učestvovali zajedno sa muškarcima još od prvih štrajkova 1890. godine. Iz njih štrajkova pred prvi svjetski rat, od kojih su neki bili organizovani u fabrikama sa pretežno ženskom radnom snagom (Tvornica duhana Sarajeva i Mostar, Čilimara u Sarajevu) — pomeđino samo štrajk 400 radnica Fabrike duhana u Sarajevu 1906. godine koji je prethodio poznatom Generalnom štrajku radnika Bosne i Hercegovine organizovanom 1910. godine. Samo tri godine poslije Druge međunarodne konferencije žena socijalista u Kopenhagenu, na kojoj je na predlog Klare Cetlin usvojen odluka o praznovanju 8. marta, u Bosni i Hercegovini je 1913. goditi proslavljen taj dan. A povodom 8. marta 1918. godine u Sarajevu održana »Proslava ženskog dana« na kojoj je učestvovalo oko 2.000 žena od kojih je bilo 300—400 Muslimanki.¹

Na Osnivačkom kongresu SDPJ (komunisti) 1919. godine pored složenosti pitanja kojima se Kongres tada bavio u konstituisanju samostalnog radničkog pokreta, u idejnom razgraničavanju sa socijaldemokracijom — ženskom pitanju je dato značajno mjesto. Uporedo sa Kongresom održana je Konferencija žena socijalista (komunisti), na kojoj donesena odluka o ujedinjavanju svih ženskih socijalističkih pokreta zemljama Jugoslavije u jedinstveni ženski socijalistički pokret. U Slatku žena socijalista (komunisti) piše: »Žene socijalisti (komunisti) usvajaju maksimalni i minimalni program Socijalističke radničke partije Jugoslavije (komunisti) i smatraju sebe kao dio partijske celine.«²

Iste godine u Sarajevu je osnovan Pokrajinski sekretarijat žena socijalista (komunisti). U velikim akcijama radničke klase 1920. godine, kojoj su organizovani 52 štrajka, žene su imale velikog učešća. I

¹ Prema podacima koje navodi Nevenka Bajčić u svom radu: »Borba žena u socijalističkom pokretu u Bosni i Hercegovini«, str. 1—10 i Danica Perić u radu: »Borba žena u socijalizmu u okviru radničkog pokreta Jugoslavije«, str. 1 — Republički izdavač za društvenu aktivnost žena, Sarajevo.

² Izvanjski arhiv KPJ, tom II, str. 24, Beograd, 1950. godine.

godine je Pokrajinski sekretarijat žene Socijalista organizirao članstvo izbornog zakupa za Konstituantu po kome žene nisu imale pravo glasa. Vrijedno je napomenuti da su u to vrijeme postojali i tajni organizatori žena socijalista (komunisti) u Banjoj Luci, Zenici, Mostaru, Tuzi, Jajcu, Derventu, Dobroju i Bugojnu.¹

To povezivanje borbe radničke klase i borbe za ravnopravnost žene i bilo je osnovno protivljenje vladajuće buržoazije i jednom i drugom «Okmanom» od 30. decembra 1920. godine, Zakonom o zaštiti javne bezbjednosti i poretka u državi 1921. godine, šestojanuarskom diktatorom 1929. godine, buržoazija se ostrovaljivala na sve što je progresivno, ne samo zabranjujući KPJ nego uvodeći najcrnju eksploataciju i bezpravlje, kidišući i na gole živote obespravljenih, desetkujući njihove najbolje redove, desetkujući KPJ, ne razlikujući u brutalnosti načinu ženu od muškarca, samo ako se radilo o snazi koju je htjela da zatvori i žena je sa jednakom moralnom snagom i vitalnošću sve to podnosila.

Poslije zabrane KPJ osnovana je Nezavisna radnička partija i Sekretarijat žena. Ali ni zabrana KPJ 1924. godine nije mogla da uguši radnički pokret, ni učesce žene u njemu. U godinama koje slijede mnogi partijski dokumenti ističu značaj učesca žena u revolucionarnoj borbi radničke klase Jugoslavije. Ocjenjujući taj period Dužanka Kivačević u svojoj još neobjavljenoj studiji «Žene Jugoslavije» piše: «... Bilo je nepodesno mjeriti uticaj revolucionarne ideologije na žene njihovom organizovanom pripadnošću Komunističkoj partiji. Dijelom zbog duboke ilegalnosti u kojoj se Partija nalazila zbog čega je broj članova bio manji nego što je bilo komunista, a dijelom zbog ukorijenjenih shvaćanja prema ženi, čega nisu bili oslobođeni ni komunisti, slagan žene u Partiju bio je manji od snaga koje su se formirale i potvrdile u revolucionarnoj borbi».

Sve one poznate progresivne promjene do kojih je došlo u KPJ dolaskom 1937. godine Josipa Broza Tita na njeno čelo — učvršćenje njegovog idejnog i organizacionog jedinstva, borba protiv frakcionizma i sektarstva u njoj, jasni stavovi rješavanja nacionalnog pitanja u Jugoslaviji, o jedinstvu radnih ljudi svih jugoslovenskih zemalja pred zajedničkom opasnošću od rata i fašizacije zemlje — podigle su ugled Partije. Sve to je učinilo da se Partija neposrednije veže sa svim društvenim snagama u njihovom naporu za jedinstvenim otporom ratnoj avet i da se nadnijela nad njima zbližajući ih u monolitni protunadar — protunadar kome je ne mali doprinos dala žena u našoj revoluciji.

Bitovi su uvijek suviše blizu. Po snažnoj neželjenosti da se opet nađemo u ratnom vishoru, po nezabrisivim tragovima koje ratni užasi ostavljaju iza sebe je to svakog što ratuje hoćemo da zaboravimo. Pa nekada možda

¹ Novoska Bata «Izjava žena u revolucionarnom pokretu BiH», str. 15 i 16. Revolucionarni pokret žena sa društvenim aktivnostima, Sarajevo.

... tako da zaslužuju i oni koji su najviše dali da jedno njezino znanje u ljudskoj situaciji prestane biti to, koji su i sami nastojali njemu okadačavati da — ostvarujući svojom žrtvom vjeru u svoj čovjeka. Na žalost, ključne etape njezina putovanja XX vijeka, vije koji nam besprimjerno sugleduju vođa ka nepoznatim horizontima ostvarene su sa dva svjetska rata. Iz njih je nastajao tragičan bitka koga u svom brutalnom krugovodstvu rat talježi na konju — ubijanje i razaranja. U sučeljavanju sa tim tragičnim bitkama — čak i sam brojni likovnici — zaslane nam dan pred grandioznošću žrtve koje je čovjek morao da plati svoje pravo na opstanak, svoje pravo na život. Brojke u učesću žene Jugoslavije u našoj revoluciji ni iz bliza ne pokrivaju život koji hoće da istraži. Pa ipak te brojke čine monotonni aspekt otchodilačkoj borbi sa oružjem u ruci učesnicima je preko 100.000 žena. Poginula je u borbi četvrtina njih, 40.000 je ranjeno, a od tog su preko 3.000 teški invalidi. 87 žena je proglašeno narodnim herojinjom u na hiljade su odlikovane Ordenom za hrabrosti i drugim visokim odlikovanjima, 1.900 nose «Spomenicu 1941». Još u toku rata 2.000 žena postale su oficiri narodnooslobodilačke vojske, 620.000 žena palih ka boreći se žrtve fašističkog terora predstavljaju više od trećine ukupni gubitaka koje je Jugoslavija imala u drugom svjetskom ratu. Na završetku rata u raznim vidovima borbe za pobjedu nad okupatorom-Iskajnicima, u borbi za novu Jugoslaviju bilo je organizovano preko dva miliona žena Jugoslavije.*

Osvjedočavaju sudbonosne vezanosti ishoda revolucije za učesnice žene i njoj prislužno je u svim fazama razvoja revolucije, u svim događajima koji je prelomne označavaju, na svim putevima kojima je ostvarivana — ojačavajući upravo masovno učesćen žene u Revoluciji neke njene najljepše lokove, ističući uvijek etičke, ljudske vrijednosti revolucije iznad ratničkih, svodeći to ratničko, viteško umijeće i srčanost samo na sredstvo borbe za čovjeka, njegovu vrijednost i dostojanstvo. Svi značajniji dokumenti iz tog perioda¹ u svim krajevima naše zemlje sadrže načela o ravnopravnosti žene. O tome su se izjasnile u obliku deklaracije o pravima građana Antifašističko vijeće narodnog oslobođenja Jugoslavije i zemaljsko vijeća svih republika. Već u decembru 1942. godine održana je u Bosanskom Petrovcu Zemaljska konferencija Antifašističkog fronta žena Jugoslavije, a Antifašistički front žena je bio, pored Ujedinjenog saveza omladine Jugoslavije, najmasovnija organizacija u NOB-i.

Sve su to sudbonosni događaji, sudbonosni događaji, sudbonosni akli u kojima je jednakost žene i muškarca i etiko izražene prema ženi i one koju je ona u sve to ugrađivala — stavljen znak jednakosti.

¹ Freza podacima koje je objavila D. Perić «Borba ženi za socijalizam u okviru radničkog pokreta Jugoslavije» i podacima u studiji (načelnosti) D. Kovačević «Žene Jugoslavije».

² Npr. u Izjavi iz 1942. godine u Foča je Vrhovni štab donio dokumenta «Zadaci i obaveze NOB-i» i «Obilježavanje i uputstvo za rad NOB-i u oslobođenim krajevima» u kojima je navedeno da žene imaju prava da budu lične i da biraju.

Govoriti o tim danima Josip Broz Tito je rekao: «Ja se posebno sjećam na onu Armiju u kojoj ima ogroman broj žena. Ja mogu reći da su žene u svojoj borbi po svom heroizmu, po svojoj isposrlnivosti, po svojoj hrabrosti i po svojoj snazi i u prvom redu i našim narodima jednako važne kao i mi. Imao sam s njima takve razgovore...» i dalje: «Naslo žen: nisu mi u voj borbu slušajmo, savjetimo, sponzimo, već svjesno, svjesno i samostalno stvaraju, svjesno da borba koja se vodi za oslobodjenje našeg naroda, jeste borba za srećniju budućnost našeg naroda i srećniju budućnost svih žena.»¹⁰

Mijenjajući svijet oko sebe, mijenjali su se i oni koji su ga činili društvenim — i muškarac i žena; jer čovjek mijenja svoj svijet samo u mjeri u kojoj je promijenio sebe samog, u kojoj su njegove želje, njegovo saznanje — nemirenje sa postojećim, ukoliko svojim čimom akcija breme njihovom ostvarenju spoznajući vlastitu snagu, stvarajući prostore novim uzletima. Ti — za čovjeka njegovim vlastitim činom novoosvojeni prostori — novoosvojeni dokazi vlastite moći i čine da u njemu sazrijeva novo viđenje svijeta i sebe u njemu, sazrijeva nova nada, novo huijenje, novo njegovo djelo kojima to novo viđenje svijeta i sebe pretvara u realnost. I kojim je dimenzija te novoostvarene realnosti dublja u odnosu na prethodnu, utoliko i vlastiti angažman u tim proračunima daje jače dokaze u potvrđavanju vlastitih snaga, utoliko su i procjene u bitu nesilaca bit misljenja intenzivnije. A to se upravo događalo sa ženom u našoj revoluciji. Na toj krvavo povučenoj liniji epochalnog progressa — saznanja o razmaku između onog što je bilo i onog čime se potvrđila u revoluciji — čitala je ona reišejnije nego muškarac. To saznanje ona je čitala ne samo na obilježjima ostvarenog nacionalnog i socijalnog oslobođenja nego i u duboko doživljenim dokazima vlastite jednakosti sa muškarcem. Ona je to saznavala u anašnom otkriću vlastitih vrijednosti, koje su joj ukazivale da se promjene dešavaju ne samo na liniji njenog pravog, političkog, ekonomskog položaja šire u društvu nego i u njenom moralu, u privatnom životu — u braku, cjelokupnom odnosu prema muškarcu. Ispostilo je takovo rizikujući životom, ali identifikujući se sa čitavim narodom koji je trudila vjekovima njemu porjavala, ne oslanjajući se na njega. Žena je ratujući sa zajedničkim neprijateljem, ratovala i sa tradicijom — i prema žen i u samoj sebi — rizikujući pored života i da u svojoj novoj ženskoj snazi ne bude do kraja prihvaćena. Ona je možda slutila da će je tu — u privatnom životu, u onim ne tako vidljivim putevima kojima se tradicionalna shvaćanja iz privatnog pretaču i u javni život i pored pravnih reguli i političkih deklaracija i svih instrumenata javnog progressivnog društveno-ekonomskog uređenja — očekivati i najčešće, lako se i za oko najvidljivije — bitke. I mada njihovo pozitivno rješenje možemo tražiti samo na putezima kojima mijenjamo društveno-ekonomske odnose gledano o cjelini — kada govorimo o odnosima muškarca i žene — moramo imati u vidu da upravo ta njihova isprapletanost sa ljudskom istinom

¹⁰ Josip Broz Tito, «Govori i članci», knj. 1, str. 113. i 114. Narodna knjiga, 1966.

...odlični su njihovi uspjesi, istaknuto svih naših ocjena, šansa
 naše prvi ispitivanja najol se čovjek u ovom što je najdužije zapretna
 o njemu nekad zna i da prida, kad mu tekao presvijetle put.

998

Naš put je nesumnjivo obilježen dostignutim velikim ostvarenjima u novom
 položaju žene. I to je najvažnije — naš put se razgranava novim
 mogućnostima. Ali, ne bez izazovaka i novih upitnika pri tome.

Čvrsto polazište svih naših uspjeha, ishodište svih naših ocjena, šansa
 svih naših novih izbora u odlukama ne pada postizanja potpune dru-
 štvne jednakosti među polovima — počiva u našem svjestom opre-
 djetelju potvrđenom društvenom akcijom da jednakost među ljudima
 općte, pa i među polovima, ostvaramo preko rada u društvenoj
 proizvodnji, tj. tamo gdje se primarno, ne izvedeno, ulivaju čovjekova
 snabina, njegova pozicija u društva. Novi status čovjeka — radnika
 u društveno-proizvodnom odnosu, u kome on ne samo da nije nasamni
 radnik privatnog kapitalista nego transformom sve više prelazi da bude
 to i u odnosu na državu — od epohalnog je značaja za društvo u cjelini.
 Snaga kvalitete postignute društvene pretrojne nije više zadržana samo
 na magistralnom pravcu čovjek-rad, nego se odražava i na svim drugim
 procesima u društvu, pa između ostalog i na odnosima između muškarca
 i žene, na transformacijama u porodici. Rezoluci takvog društvenog
 kretanja, kada je riječ o ženi, ne pripadaju samo zaposlenom dijelu
 žene, koji ga sigurno najintenzivnije osjeća, nego preko izvijene opšte-
 društvene situacije. U razdijeli pripadaju cjelokupnom društvu, pa
 prema tome i svim ženama u njemu. U reformi cjelokupnog društva
 razviti interes — izražen u sve većem raspolaganju cjelokupnim dohod-
 kom i, kroz udruženi rad, daljom humanizacijom cjelokupnih društ-
 venih odnosa — mora potvrditi sebe kako savremenim radom, kojim
 neprestano postiče materijalnu osnovu društva, tako i uključanjem
 svih neusklađenosti u njemu koje je procesom reprodukcije samoupravni in-
 teres stvara, porod ostalog, veći materijalni postupak i za postepeno
 razrješavanje niza onih pitanja čija materijalna neodređenost prije svega
 pogada ženu. No još je važnije to što samoupravni interes — postajući
 sve više samoodgovoran za cjelokupnost društvene situacije — sve
 više i uvjeda sve la pitanja. Iz svega ne treba izvlačiti zaključak
 da se u procesi odvijaju po principu kolektivnosti ženskog kolektiva.

Kod nas su, čini mi se, upravo na liniji pojednostavljenja odnosa druš-
 tvo-država-samouprava-položaj žene, i apsolutizacija čar jednog čar
 drugog člana u tom agregatu — nastala izvjesna razlika, izvjesna kole-
 banja u pogledu naših ocjena o aktualnom položaju žene, o realnim
 mogućnostima da se tu krećemo brže o nosiocima tog ubrzanijeg kre-
 tanja.

Čitav društveni razvoj počeo je svojom istorijskom logikom objasniti nosioce da se društveni odnosi ne mijenjaju apelirajući na osnovu političke vlasti i da samo preuzimanje uloge subjekta u društvenim procesima dovede do faktičke izmjene njihove situacije. U tom pogledu ni položaj žene nije izuzetak. Zato se upravo zaposlenost žene izvan kuće, njeno profesionalno uključivanje u sva područja društvenog reda pokazuje kao osnovna politika i u daljnjim izmjenama uloge i položaja žene u jugoslovenskom društvu. To joj pruža najveću mogućnost da svojim vlastitim angažovanjem u samoupravnom odlučivanju utiče na sve procese u društvu, a to će reći i na svoj vlastiti položaj. Činjenica da je u Jugoslaviji već sada u društvenom sektoru zaposleno više od milijun žena, što predstavlja preko 30% od ukupno zaposlenih u industriji i društvenim službama ili četvrtine zaposlenih u privredi (23,3%), a više od polovine u neprivrednim djelatnostima (53,3%), da one u nekim područjima sačinjavaju i više od polovine ukupno zaposlenih (industrijski tekstila 83%, industrija duhana 50%, obrazovne djelatnosti 52,8, zdravstvo 66,6%, socijalna zaštita 70,2%, finansije i osiguranje 61%), daje posebnu vrijednost ocjeni šta smo postigli i pitanja koliko je snaga samoupravnog glasa tog ne malog kontingenta samoupravišača u zemlji. I u drugom faktoru koji bitno određuje društveni položaj žene — obrazovanju — bilježimo ne male rezultate, mada njima ne možemo biti u potpunosti zadovoljni.

Slična kretanja, kao u zemlji u cjelini, uočavaju se i u Bosni i Hercegovini, iako su ovdje usporenijs. Od ukupno zaposlenih — prema podacima u martu 1968. godine — gotovo četvrtinu čine žene (23%), ili blizu petinu od ukupno zaposlenih u privredi (17,8%), a polovinu u neprivrednim djelatnostima (59%). Uočljivo je da su pokazatelji za Bosnu i Hercegovinu ispod pokazatelja za zemlju u cjelini. To nam potvrđuje i kvalifikaciona struktura zaposlenih. Tako od ukupnog broja zaposlenih žena u Bosni i Hercegovini u 1966. godini visoku i visiu školsku spremu ima samo 6% (srednju 20%, visokokvalifikovanih radnica ima 1%, kvalifikovanih 9%, polukvalifikovanih 13%), a sa nižom školskom spremom i nekvalifikovanih radnica 51%.¹¹

Naročito pokazatelji o pismenosti iz posljednjeg popisa 1961. godine — otkrivajući činjenicu da je od ukupnog broja žena starijih od 10 godina udio nepismenih žena u Jugoslaviji 28,8%, a u Bosni i Hercegovini oko polovine (40,8% ili 580.286).¹² govore svojom rječitosti kakve istorijske prepreke našim na putu oslobodjenja žene i kakvi nas napori još očekuju.

All upravo činjenica da nove generacije stupaju u život sve obrazovanije i sa većim stepenom stručnih kvalifikacija bitno mijenja društvenu situaciju. Tako je, na primjer, školske 1967/68. godine u Bosni i Her-

¹¹ Statistički podaci Konferencije za društvo, aktivnost žene SRBH.

¹² Popis stanovništva 1961. knjiga VII, str. 3.

govinski škole II stupnja pohađala preko 31.000 učnica ili 85% ukupno upisanih u fakultete i visoke škole 1967/68. Školske godine preko 6.000 ili 21%. Od ukupno diplomiranih studenata u 1967. godini blizu četvrtina su žene²² (731 ili 23%).

Upravo realnost sadržana u sve većem obrazovnom nivou žene i sve većem stepenu njene zaposlenosti, sa svim efektima koje proizvodi i sa ekonomski i za socijalni život zajednice, čini neodrživim tvrdnju da žena treba da radi protječno zbog ekonomske potrebe i zbog poboljšanja porodičnog života.

Razvoj proizvodnih snaga, primjena novih naučnih i tehničkih dostignuća, promjena strukture rada praćeni su i u Jugoslaviji, kao i u svijetu — uopšte, sve dinamičnijim zapošljavanjem žena van kuće, njenim prodorom u sva područja društvenog rada. I upravo ta samoupravna radna pozicija, koja je u jugoslovenskom društvu ishodiste društvenih odluka ne samo onih koje su vezane za profesionalni rad, nego i za sveukupnost društvenog života — ima izuzetna značaj za potpunu afirmaciju žene i njenu jednakost sa muškarcem.

Društvena svojina nad sredstvima rada i na toj osnovi, samoupravno pravo učesnika u procesu rada da svi odlučuju o uslovima i rezultatima svoga rada — daje zaposlenoj Jugoslovenki daleko više nego što je samo njena ekonomska nezavisnost. Budući da se rad na osnovi zaposlenosti u samoupravnoj radnoj organizaciji ne reducira samo na izvršenje određenog radnog zadatka, nego proteže na upravljanje cjelokupnom organizacijom rada, na odlučivanje o upotrebi svih radno stvorenih sredstava radne organizacije kao cjeline — to se i prosto i mogućnosti za izmjenu vlastite društvene situacije svih aktera pomiče znatno dalje od vlastite profesionalno-radne sredine i odlučivanja njoj. Taj prostor i te mogućnosti se ostvaruju u onoj mjeri u kojoj se u globalnom samoupravnom društvu radni čovjek, samoupravljač i njegova samoupravna radna organizacija javljaju i kao osnovni nosio samoupravnog udruženog rada, integrisanja svih ljudskih djelatnosti u sveukupnost društvene reprodukcije putem njihovog sve slobodnije demokratskog samoupravnog dogovora. U stvari, samo tako, sve većim samoupravnim odlučivanjem o dijelu nacionalnog dohotka za školu, zdravstvo, dječije ustanove, sve službe čija funkcija najneposredniji pomaže ženi u njenom dvstrukom opterećenju na radnom mjestu i domaćinstvu — borba za njenu stvarnu društvenu jednakost i ujednačavanje uslova mladim generacijama za start u životu — biva sve više prenesena na teren gdje prava ruka može biti dobijena, tj. na teren uslova rada i odlučivanja o njemu. Naravno, to još nikako ne znači da sva ostala polja borbe treba napustiti, niti da od ishoda tih borbi ne zavisi i snaga kojom će se ostvarivati osnovno, tj. zadobijanje radno samoupravljačke pozicije žene u društvu.

²² Statistički godišnjak Jugoslavije 1968, str. 490.